

HET GEBOUWENCOMPLEX DER UTRECHTSCHER SYNAGOGES

Toen de joden in 1789 officieel binnen de stad werden toegelaten, hielden zij aanstonds synagogediensten ten huize van Isaac Eliazar van Lier in de Korte Nieuwstraat, in het perceel, thans bewoond door den bekenden kerkarchitect Te Riele. In 1792 betrok de Nederlandsch Israëlitische gemeente het tegenwoordige complex gebouwen aan den verlengden Springweg, de toenmalige Juffrouwstraat. Nu de gemeente de herbouwde synagoge en het nieuwe complex gebouwen inwijdt, zullen wellicht de leden van Oud-Utrecht belang stellen in de geschiedenis van deze afgelegen huizingen. Weliswaar waren de afgebroken 19de eeuwse gebouwen verre van fraai te noemen, toch was in de oude verdwenen poort de specifiek Utrechtsche stadsontwikkeling gemakkelijk te onderkennen. In den regel hadden de huizen omtrent de huidige ruime erven, met een poortweg uitkomende aan een achterstraat. Stijging der grondprijzen deed het erf dan met een „afterhuys" bebouwen en ten slotte werd de poort met kleine huisjes bebouwd, die het aanschijn aan steegjes en hofjes gaven. Deze ontwikkeling is ook bij dit complex te volgen zooals uit het navelgende moge blijken.

Toen voor den bouw van de nieuwe gebouwen der synagoge het terrein van het complex ontgraven werd, was duidelijk de ophooging te zien, die dit terrein in vroeger eeuw had ondergaan. Velerlei putten daaronder herinnerden aan een vroegere periode, terwijl 31/0 M. in den grond een put in de zandplaat op zeer oude vestiging wees. Inderdaad is dit terrein een der oudste stadsgedeelten. In de 11e eeuw was de „Sprinckwijck" reeds bekend en in het jaar 1260 wordt de wijk Tastcunt in de parochie van St. Geertruid voor het eerst vermeld. Uit een transportbrief van 4 Januari 1621 blijkt, dat dit gedeelte van den Springweg oorspronkelijk de Peperstraat heette. Op de stadskaart van ± 1570 uit „Civitates orbis terrarum" zien wij op deze plaats van het complex een groot boerenerf met de gebruikelijke „poort-

wech", gaande naar de Oudegracht, doorloopend onder het groote 16de-eeuwsche gebouw, waarmede het van de straat gescheiden was, terwijl in het midden terzijde een klein huis stond. Het was op het eind der 16de eeuw voor de helft in bezit van Mr. Willem van Lauwerenberch, „der medicynen docter ende professor tot Rostick", voor de wederhelft in dat van den brouwer Quirijn Jacobsz, van Poussyn. Eerstgenoemde droeg in 1588 zijn helft aan laatstgenoemde over, die zoodoende eigenaar van het geheel werd. Het werd daarbij omschreven als „eene huysinge ende camere die adnex, zoe die staende ende gelegen is in de Joffrouwe straet ende Clementier Jan van Langeraeck weduwe te bewoenen plach, met allen hare toebehooren, streckende van der straete tot Gosen Everts erve toe". Aanstonds daarop, op 27 Februari 1588, werd het door Poussyn aan den predikant Cornelis ivla_rtenss, Rodenhorch getransporteerd. De omschrijving luidt daar: „de alinghe huysinge, erff ende hoffstede met allen hare toebehooren, kelder, kluys, bodem ende boort, glaes, glaesraempten ende allen tgeene daerinne eertvast ende negelvast is, zoe de selve staende ende gelegen is in de Joac-frouwe straat omtrent Sinte Geertruijde gelegen aende oost-zijde der straete met een gang ofte poortwech met een hoff ende halve waterputh, streckende vuer van de strate tot aen Gosen Euwitss erff toe, die put tot gerneenen costen gebruyct ende onderhouden te worden, soe die is gebruyct ende onderhouden wort". Deze oude gemetselde waterput werd inderdaad bij het grondwerk nog gevonden en weggebroken; zij lag vlak bij den ingang links van den „poortwech". Op 27 November 1595 droeg Rodenborch het perceel over aan Mr. Marten van der Meer, advocaat bij het Utrechtsche Hof, die het op 4 Mei 1609 weder aan Gerrit van Lochen overdroeg, Op 7 Maart 1618 vinden wij weder een transportbrief en wel in het archief der Doopsgezinde Gemeente met het opschrift „Van onse Kerck", Het perceel dat in 1618 links aan den poortweg stond en in 1619 voor kerk werd ingericht, moet dus na 1588 gebouwd zijn. De kaart, die Vianen. in 1598 van de stad teekende, geeft de ligging van dit perceel juist weer, zooals de Doopsgezinden het in 1618 tot kerk aanvaardden en welk perceel later, van 1792 tot 1848, als synagoge heeft dienst gedaan. De Doopsgezinden, die tot nog toe hun bijeenkomsten in .e woningen der broeders gehouden hadden 1), gingen dus in 1618 tot aankoop van dit afgelegen perceel over. Ingevolge dezen aankoop droeg Adriaen Adriaenss. Spijcker bij akte van 7 Maart 1618 aan Jan van der Voort „ende zijne meedegenooten" in eigendom over: „seeckere huysinge met allen zijnen toebehooren ende een cleyen huysgen

1) H. B. Berghuys, Geschiedenis der Doopsgezinde Gemeente te Utrecht, bl. 27,

daer annex, ende allen tgene daer inne aert ende nagelvast es, staende ende gelegen binnen deser stadt van Utrecht aen de oostzijde van de Jouffrouwenstraet bij Sinte Geertruyden Kerckhoff met een poortwech ende vrijen uitganis, he in deselve straet commende ende w-tga. ende ende streckende achter tot aen de heynmuur van den hof f van der voornoemden overgeveren anderen huysinghe"; zooals nu weder was dit erf en dat van de Oudegracht dus tot toen toe in een hand vereenigd geweest. Ingevolge de koopacte zouden de Doopsgezinden de „doore mettet raempt" in de scheidingsmuur van het grachtperceel laten toemetselen, nadat zij die ten hunnen voordeele verwijderd hadden. Voorts werd bepaald dat de „heynniuur" ten eeuwigen dage gemeenschappelijk zou onderhouden worden. In 1832 twistte de Joodsche Gemeente nog over haar rechten op dien muur.

Verscholen achter de huizen van de straat lag dus het groote huis aan den poortweg, Uit het boek van den heer Berghuys over de Doopsgezinde gemeente lezen wij, dat dit huis in 1619 voor kerk werd ingericht; de zolder werd toen vernieuwd en een nieuw dak, nieuwe ramen en een nieuwe trap aangebracht. In 1629 was de toestand aldus: „de kerck staende in de Jofferstraat bij 's Geertruyde kerck int poortgeen", in welk „poortgen" de gemeente verschillende kleine huisjes, „cameren", bezat nl. 6, die telkens twee bij elkander stonden en waarvan het laatste stel „gescheiden in vijf woningen was". Daarbij aan de straatzijde „een huys staende in de Jofferstraat bij s Geertruyde Kerck de drie Rosen van outs genoemd". Evenals de Portugeesche gemeenten van Amsterdam, vereenigden zich ook de Mennonieten-gemeenten alhier in 1639 en vergrootten hun kerkgebouw. Zoo komt het ook, dat door de gaanderijen, eigen aan de oude Doopsgezinde kerken, het nieuwe interieur zooveel gelijk op dat der Portugeesche Synagoge te Amsterdam, en het zich later voor dit doel zoo goed leende. Aan de straatzijde kocht de gemeente in 1648 nog een belendend perceel voor haar armen. Uit de leggers van het huisgeld van 1629 en 1653 nu, weten wij, dat twee „camers" aan de kerk annex waren; bovendien stonden „in de gang" (bedoeld is de zijgang van de poort achter de kerk) nog 2 cameren of huisjes en aan de straatzijde 3 huizen. Blijkens den legger van het huisgeld van 1777 heette de poort toen Meniste steegje".

De kerk zelf, waarin verschillende groepjes Friesche, Vlaamsche en Duitsche mennonieten, die elkander vijandig waren, ^{CM} last van de Vroedschap beurtelings dienst hielden, bezat ook een „kerckenkamer", die de groepen met hun predikanten ook mochten gebruiken zonder elkander te mogen hinderen. 1) Lang voor het gebouw tot synagoge werd bestemd, preekte er Ds, Schagen,

1) Protocol notaris Wolfard Zwaerdecroon 1669 fol. 3.

die er ter gelegenheid van het aanbrengen van een nieuw orgel verschillende hebreeuwsche woorden gebruikte. die ook bij de uitgave zijner rede in hebreeuwsche karakters gedrukt werden. 2) Aan die uitgave danken wij ook de interieurafbeelding van 1765, gegraveerd door J. v. Hiltrop. De zijde van de preekstoel is de gevel aan de poort. Links beneden ziet men den ingang en daarboven dien der gaanderij, die achter het orgel doorliep en ook aan de oostzijde aanwezig was. De middenruimte werd tijdens dien dienst met stoelen gevuld.

Nadat het gebouw ruim 150 jaren als Mennonietenkerk had dienst gedaan, verzocht in 1772 de kerkeraad aan de Vroedschap toestemming om een nieuwe kerk aan de Weesbrug te bouwen, overwegende „dat derzelve kerk en aanhorige huizen, staande in de Jufferstraat bij 't Geertekerkhoff alhier zeer oud geworden zijnde, zodanig dat dezelve verder ten gebruike zullende dienen, daaraan noodzakelijk vele en kostbare reparaties zouden moeten geschieden". De kerkeraad wilde haar daarom verplaatsen „aangemerkt de tegenwoordige kerk geheel aan de eene zijde dezer stad staat, en hetzelfde voor de meesten der Gemeente aangenaam zoude zijn, wanneer die wat meerder na 't midden dezer stad mogte verplaatst worden", klachten die de Joodsche gemeente later zou herhalen. Na het vertrek der Doopsgezinde gemeente werd de oude kerk door haar voor *f* 1050.— aan Hendrik Hagen verkocht, die de oude banken en stoelen mede voor *f* 60.— overnam. Toen de Joodsche vestiging zich uitbreidde en het huis van den heer van Lier, waar zij tot nog toe haar bijeenkomsten hield, te benauwd werd, was deze gelegenheid voor haar een ware uitkomst. De heer Hagen had, nadat het orgel mede verhuisd was, de kerk als opslagplaats van hout gebezigd, In verband met de aanwezigheid van banken en galerijen vereischte de lokaliteit slechts een bierna en Wetsrollenkast om haar voor den Joodschen eeredienst geschikt te doen zijn. Daarbij moesten echter dringende veranderingen plaats vinden.

Aanvankelijk in 1792 gehuurd, werd het gebouw met huisjes vervolgens in 1796 door de Joodsche Gemeente aangekocht. Velerlei verbouwingen hadden sindsdien plaats, totdat in 1848 met subsidie van den Koning, de Provincie en de Stad en steun van vele andersdenkenden een nieuwe synagoge, armenschool, kosterwoning, godsdienstschool en ritueel bad kon warden gesticht.

In 1849 vond de inwijding onder groote belangstelling plaats. De autoriteiten van gewest en stad woonden den feestdienst bij. De nieuwe synagoge was smaakvol met vlaggenboek en guirlandes versierd. Koor wisselde met kwartet en orkest af en de

2) Bibl. Gem. Archief Suppl. No. 683.

ressortale Opperrabijn L. B. Schaap hield de feestrede en sprak een uitvoerig hebreuwsch dankgebed uit.

Thans is de synagoge naar de plannen van den architect H. Elte Phzn. verbouwd tot het modernste synagoge-interieur van ons land. De bijsynagoge herbergt den inventaris van de voormalige synagoge van Nieuw /vbarsseveen, die in de 18de eeuw het bedehuis van de op Utrecht handeldrijvende Joden was, terwijl school-, vergader- en vereenigingslokalen zich thans aanpassen aan de behoeften van de steeds groeiende Nederlandsch Israëlictische Gemeente van Utrecht.

JAC. ZWARTS.

4. Huizen aan den Springweg ter plaatse van de nieuwe Synagoge.